

————— *Leena Ahteenmäki-Pelkonen* —————

Mezirow - itseohjautuvuus- keskustelun toisinajattelija

Lectio praecursoria Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen väitöstilaisuudessa 5.12.1997. Vastaväittelijänä toimi apulaisprofessori Singa Sandelin Benkö.

Väitöskirjani teemana on aikuisopiskelijan itseohjautuvuus. Vallitseva oppimis- ja koulutusnäkemys perustuu ratkaisevasti ajatukseen itseohjautuvuudesta koulutuksen päämääränä ja tavoitteena. Itseohjautuvuus vaikuttaa myös koulutuksen menetelmäratkaisuihin ja toteuttamisperiaatteisiin.

Kysymys siitä, missä määrin aikuisopiskelija on itseohjautuva jo koulutusprosessin alussa, on moni-ilmeisempi. Itseohjautuvuudesta onkin tehty nimenomaan ns. todentamistutkimuksia, joiden avulla on pyritty selvittämään itseohjautuvuuden asteita ja ilmenemismuotoja. (Long 1991; Caffarella 1992).

Itseohjautuvuus ei ole jäänyt vain aikuiskoulutuksen tutkijoiden ja teoreetikkojen luomukseksi, vaan se on otettu käyttöön myös aikuiskoulutuksen toteutuksessa. Termi esiintyy tänäkin päivänä useimmissa opetussuunnitelmissa. Sen seuralaisina ovat muut ajankohtaiset käsitteet, kuten esimerkiksi konstruktivismi ja reflektio.

Osana modernin oppimis- ja koulutusnäemyksen ominaispiirteistä painottaa selvästi yhteisöllistä näkökulmaa. Puhutaan yhteistoiminnallisesta oppimisestä, tiimityöstä ja oppivasta organisaatiosta (Senge 1990; Sarala &

Sarala 1996; Leppilampi & Sahlberg 1994). Tämän yhteisöllisen painotuksen rinnalla itseohjautuvuus näyttää sijoittuvan käsiteperheeseen, johon kuuluvat henkilökohtainen opetussuunnitelma, itsenäinen työskentely ja etäopiskelu.

Onko tämä tulkinta oikea? Tai paremminkin voidaan kysyä: onko tämä tulkinta riittävä? Merkitseekö itseohjautuvuus nimenomaan oppimisen yksilönäkökulmaa? Entä sitten, kun puhutaan itseohjautuvista työryhmistä? Onko olemassa myös kollektiivista itseohjautuvuutta? Miten mahdollinen kollektiivinen itseohjautuvuus ja yksilön omakohtainen itseohjautuvuus suhteutuvat toisiinsa?

Kysymys yksilön ja yhteisön suhteesta ei tietenkään ole uusi kasvatuksen alalla. On puhuttu paljon siitä, tulisiko kasvatuksen tukea ensisijaisesti yksilön omaleimaisen kokonaispersoonallisuuden kehitystä vai tehdä hänestä yhteiskuntakelpoinen ja sosiaalisesti ajatteleva kansalainen. Näkökulmat eivät ole toistensa vaihtoehtoja, mutta ne ovat saaneet erilaisia painotuksia eri aikakausina ja eri kasvatussuuntauksissa.

Nykyinen itseohjautuvuus-keskustelu on voinut rinnantyyppisenä aikuiskoulutuksessa 1960-luvulla, jolloin yhdysvaltalainen Malcolm Knowles (1968) on nimennyt itseohjatun oppimisen (self-directed learning) aikuiskoulutuksen tunnuspiirteeksi. Ajatus oppijan itseohjautuvuudesta on

kuitenkin huomattavasti vanhempi, ja esim. kaikki näkemykset itsekasvatuksesta tai jopa itsetuntemuksesta voidaan kytkeä tähän viitekehykseen.

Knowlesin myötä on ryhdytty käyttämään itseohjautuvuus-termiä ja hahmottelemaan sen sisältöä systemaattisemmin. Tällöin on syntynyt - tosin luonnollisesti aikaisempien virikkeiden pohjalta - käsitys itseohjautuvuudesta, jota voimme jo tänä päivänä luonnehtia perinteiseksi. Sen juuret ovat humanistisessa psykologiassa ja kasvatustieteissä.

Tämän näkemyksen mukaan ihminen on luonnostaan hyvä ja pyrkii kasvuun. Ihmisellä on oma, luontainen kasvupotentiaalinsa, jota hän pyrkii saavuttamaan. Tavoitellessaan tätä korkeinta hyvää ihminen toteuttaa samalla itseään. Maslowin (1954) tarvehierarkia ja Rogersin (1969) ajatukset oppimisen vapaudesta ovat antaneet teoriapohjaa näille kehitelmille. Humanistista näkemystä itseohjautuvuudesta tarkastellaan seuraavassa Knowlesin (1968, 1975, 1980, 1984) ajatusten pohjalta.

Humanistinen näkemys on ilmennyt itseohjautuvuutta koskevilla keskusteluilla monella tavalla. Ihmistä on pidetty luonnostaan itseohjautuvana, ja kääntäen: itseohjautuvuus on ymmärretty itsensä toteuttamiseksi. Niinpä itseohjautuvan opiskelijan tunnuspiirteisiin on katsottu kuuluvan mm. se, että hän osaa määrittellä itse omat oppimistarpeensa ja -tavoitteensa. Hän tietää, mitä tahtoo ja etsii keinot sen toteuttamiseen. Hänen on katsottu olevan paras asiantuntija oman oppimisensa suhteen.

Itseohjautuvuuden vastakohtaksi on määritelty ulkoohjautuvuus. Ulkoohjautuvuus voi syntyä siksi, että ympäristö rajoittaa opiskelijan toimintavapautta tai siksi, että opiskelija ei osaa käyttää ympäristön sallimaa itseohjautuvuutta puutteellisten valmiuksiensa vuoksi. Humanistisen näkemyksen mukaan itseohjautuvuutta voidaankin parhaiten edistää luomalla rohkaiseva ilmapiiri, mahdollistamalla tasavertainen vuorovaikutus ja kehittämällä opiskeluvaihtoehtoja.

Humanistiseen näkemykseen kuuluu myös kriittisyys. Niinpä Knowleskin kehottaa opiskelijoita kriittisyyteen: heidän on syytä tutkia tarkoin saamaansa opetusta ja oppimateriaalia. Heidän tulee omaksua niistä vain se, mikä soveltuu heidän ajatusmaailmaansa, arvoihinsa ja tavoitteisiinsa, ja heidän on hylättävä kaikki muut virikkeet. Näin Knowles rohkaisee opiskelijoita itseohjautuviin valintoihin ja päätöksiin.

Erityisesti 1980-luvulla monet tutkijat ovat kritisoineet humanistista itseohjautuvuusnäkemystä liiasta yksilökeskeisyydestä (näin esim. Brookfield 1984, 1985). Sen on katsottu korostavan yksipuolisesti yksilön mahdollisuuksia itsensä toteuttamiseen. Tällöin se jättää huomiotta ympäristön ja sen epäkohdat. Yksilön vastuu rajoittuu hänen omaan kehitykseensä ja oppimiseensa, eikä hänen tarvitse välttämättä ottaa kantaa ympäristön ongelmiin ja niiden ratkaisuyrityksiin.

Olen analysoinut väitöskirjassani systemaattisesti yhtä näkemystä itseohjautuvuudesta, joka on tarkoitettu Knowlesin yksilökeskeisen näkemyksen vastapainoksi. Olen tutkinut yhdysvaltalaisen tutkija ja aikuiskouluttaja, professori Jack Mezirowin käsityksiä itseohjautuvuudesta. Olen valinnut hänen kirjoituksensa tutkimuskohteiksi, koska hän tarjoaa selvästi vaihtoehdon perinteiselle ajattelulle itseohjautuvuudesta.

Tutkimukseni sijoittuu itseohjautuvuutta koskevien tutkimusten viitekehykseen. Sen pyrkimyksenä on edistää itseohjautuvuus-käsitteen ymmärtämistä entistä syvemmin ja monipuolisemmin. Koska tutkimuksen kohteena on kriittinen näkemys itseohjautuvuudesta, tavoitteena on laajentaa ja monipuolistaa perinteistä, yksilökeskeistä näkemystä itseohjautuvuudesta, joka on ollut meidänkin maassamme keskeisessä asemassa.

Mezirow ei tarkastele itseohjautuvuutta yksilön ominaisuutena, vaan itseohjautuvuus koskee hänen mielestään nimenomaan yksilön ja ympäristön välistä suhdetta. Ihminen jäsentää suhdettaan ympäristöön henkilöko-

taisen viitekehyksen tai paradigman, merkitysperspektiivin (meaning perspective) perusteella. Sen avulla tulkitaan aikaisempia kokemuksia ja sen pohjalta hahmotetaan tulevaa toimintaa. Elämänmuutokset ja kriisit ravistelevat vallitsevaa merkitysperspektiiviä ja saavat sen muuttumaan. Tämä on Mezirowin mukaan oppimisen ydin.

Perspektiivin muutos -prosessin tavoitteena on autenttinen merkitysperspektiivi, jossa yksilö arvioi kriittisesti sekä omaa itseään että ympäristöään. Hän näkee ne entistä selvemmin ja realistisemmin. Hänen näkökulmansa on myös entistä laajempi ja erittelevämpi: hän huomaa mahdolliset virhekytkennät aikaisemmissa merkityksenannoissa. Samanaikaisesti hän integroi eri lähteistä nousevia tietoja ja kokemuksia sekä tarkastelee itseään ja ympäristöään entistä jäsentyneemmin. Itseohjautuvan aikuisopiskelijan merkitysperspektiivi on mahdollisimman autenttinen.

Perspektiivin muutos -prosessi alkaa kuitenkin usein kriisistä tai ainakin ratkaisevasta elämänmuutoksesta. Tällöin on hyvinkin mahdollista, että ihminen alkaa ohjautua uuden, voimakkaan viiteryhmän mukaan. Muutosvastustus ja turvallisuuden tarve ajaa omaksumaan lähes minikä tahansa tarjolla olevan merkitysperspektiivin, joka näyttää vastaavan hänen tarpeisiinsa.

Kysymys itseohjautuvuudesta keskittyy juuri tähän muutoksen ytimeen: onko uusi merkitysperspektiivi entistä itseohjautuvampi ja siis entistä autenttisempi? Kuka ohjaa uutta merkitysperspektiiviä hapuilevaa aikuista ja mihin suuntaan? Mikä on kouluttajan tai muuta interventiota toteuttavan ammattilaisen eettinen vastuu?

Mezirowin näkökulma aikuisten oppimiseen, koulutukseen ja itseohjautuvuuteen on vahvasti emansipatorinen. Tavoitteena on "empowerment", oman elämän haltuunotto ja tietoinen suuntaaminen. Tämä päämäärä on luovuttamaton. Sen esteiksi voivat tulla perinteiset, yksilöä liikaakin suojaavat ja siten staattiset näkemykset itseohjautuvuudesta. Yhtä hy-

vin ennalta määritellyt, ehkä hyvinkin jalot ja humanit käsitykset tarvittavasta toiminnasta voivat rajoittaa ihmisen oikeutta määrittää itse todellisuuttaan.

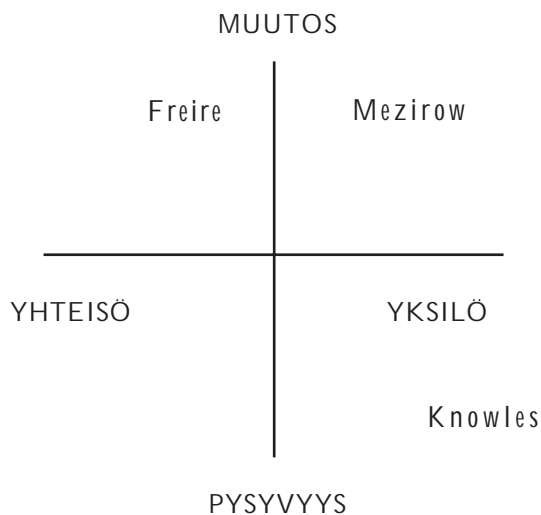
Mezirow sanoo muodostaneensa teoriansa täydentämään Knowlesin yksilökeskeistä humanismia ja Freiren kriittistä, emansipatorista koulutusnäkemystä. Knowlesin ja Freiren näkemykset sinänsä poikkeavat paljon toisistaan. Kuitenkin Mezirow vastustaa niissä molemmissa esiintyviä itsestäänselvyyksiä.

Mezirow suhtautuu itseohjautuvuus-ajatukseen realistisemmin kuin perinteisessä, humanistisessa näkemyksessä, jossa itseohjautuvaa aikuisopiskelijaa on ajoittain pidetty jopa kahlehdittuna nerona, jota vain ympäristökijät rajoittavat ja estävät toteuttamasta itseään. Mezirowin mukaan itseohjautuvassa opiskelijassa on samaan aikaan sekä autenttisia että vääristyneitä ominaisuuksia. Joskus vääristyneet ominaisuudet ovat etusijalla ja kaventavat itseohjautuvuutta. Joskus taas päästään lähemmäksi autenttista suhdetta ympäristöön ja omaan itseen.

Vääristymät ilmenevät myös yksilön pyrkimyksissä määritellä omia oppimistarpeitaan ja -tavoitteitaan. Hän voi tavoittaa jotain niiden olemuksesta, mutta yhtä hyvin hän voi esimerkiksi toistaa ympäristöstä omaksuttuja, normeiksi muodostuneita käsityksiä toivottavista oppimistarpeista. Kaikkia oppimistarpeita ei ole edes mahdollista tunnistaa, koska ne kehittyvät esiin vasta oppimisprosessin aikana.

Mezirow poikkeaa myös kriittisen pedagogiikan kenties keskeisimmän edustajan, Paulo Freiren (1979, 1985) näkemyksistä. Freirelle yhteiskunnan uudistaminen ja inhimillistäminen on luovuttamaton päämäärä. Se merkitsee käytännössä sitä, että jokaisen kansalaisen oikeus ja mahdollisuus uudistavaan toimintaan on turvattava. Koulutuskin palvelee tätä päämäärää. Freirelle ei voi olla kriittistä dialogia ilman toimintaa; Mezirow taas vastustaa tätä itsestäänselvää yhdistelmää ja jättää toimintaa koskevan päätöksen tapauskohtaisesti harkittavaksi.

Mezirowin, Knowlesin ja Freiren käsityksiä aikuisopiskelijan itseohjautuvuudesta voidaan verrata seuraavaksi esitettävän ryhmittelyn avulla. Jäsennyksen pohjana on Burrellin ja Morganin (1979) hahmottama nelikenttä erityyppisten organisaatioiden jäsentämiseksi. Samaa rakennetta on käytetty koulutuksen analyysiin erityisesti työllisyyskoulutuksen tarkastelussa (Manninen 1993, 1996a, 1996b). Tässä yhteydessä vaakasuuran akselin avulla selvitetään kysymystä itseohjautuvuuden yksilöllisen ja yhteisöllisen aspektin suhteesta. Pystysuorana akselina on pysyvyys - muutos, staattinen ja dynaaminen näkökulma.

Kuvio 1. Erilaisia näkemyksiä itseohjautuvuudesta.

Ajatus oppimisprosessin staattisuudesta voi olla vaikea mieltää. Kuitenkin se on ymmärrettävä, kun asiaa tarkastellaan oppimistulosten näkökulmasta. Oppimisprosessissa tapahtuu muutoksia, mutta vain annetuissa puitteissa, jotka noudattavat tiukasti joko ohjaajien tai osallistujien lähtökohtia. Kyseessä on Jarvisin (1992) kuvaama ei-oppiminen tai ei-tiedostava oppiminen, jotka tarkoittavat aikaisempien käsitysten vahvistumista.

Tässä kehikossa Knowlesin näkemys sijoittuu vasempaan alakulmaan: on kysymys hyvin yksilökeskeisestä näkemyksestä, jossa ei pyritä

oleellisesti muutokseen. Knowles kehottaa opiskelijaa hylkäämään opetuksesta kaiken sen, mikä ei sovi hänen aikaisempiin käsityksiinsä. Samalla hän antaa opiskelijalle luvan ja oikeuden olla oppimatta ja muuttumatta.

Freiren käsitys on vahvasti muutospainotteinen, joten sen paikkaa on haettava kuvion ylälaudalta. Yksilön ja yhteisön suhteen määrittely on sen sijaan vaikeampi kysymys. Freire ottaa huomioon yksilön näkökulman, mutta tarkastelee tätä kuitenkin nimenomaan yhteiskunnan jäsenenä. Näin ollen Freiren käsitys voitaneen sijoittaa oikeaan yläneljännekseen - ainahan on otettava huomioon, että tämänkaltaiset asetelmat sisältävät runsaasti pelkistyksiä.

Entä sitten Mezirowin käsitys? Senkin olennainen piirre on dynaamisuus ja muutospainotteisuus. Onko sitten kyseessä yksilön vai yhteisön muutos? Mezirow käyttää Habermasin (1972, 1984, 1987) ajatuksia lähteenään - yhdistääkö hän siis kriittisen teorian tavoin yksilöllisen ja yhteisöllisen näkökulman? Antaako Mezirow nyt vastauksia alussa viritettyihin kysymyksiin itseohjautuvuuden yhteisöllisistä ulottuvuuksista? Saadaanko Mezirowin näkemyksistä lisää teoriapohjaa yhteisölliseen oppimiseen ja esimerkiksi oppivan organisaation ihanteeseen?

Näin ei kuitenkaan välttämättä ole. Mezirow korostaa kyllä kommunikaation merkitystä ja tuo siten itseohjautuvuuteen myös yhteisöllisen painotuksen. Sitäkin voimakkaampi on kuitenkin itseohjautuvuuden yksilökeskeinen näkökulma: onhan ihmisen perustarve hänen mukaansa ymmärtää omien kokemusten merkitys. Kommunikaatio on tämän prosessin väline, mutta vain väline. Mezirowin itseohjautuvuusnäkemys on siis yhteisöllisempi kuin Knowlesin. Kuitenkin siinä painottuu nimenomaan yksilökeskeinen muutos.

Mezirow vastaa siten vain osittain kysymykseen yhteisöllisestä itseohjautuvuudesta, joka on juuri nyt erityisen ajankohtainen. Kuitenkin Mezirowilla on paljon annettavaa itseohjautuvuus-keskusteluun. Hän esittää ensinnäkin ter-

veen muistutuksen siitä, että myös itseohjautuvassa ryhmässä on kysymys viime kädessä oppivista, itseohjautuvista yksilöistä - ilman heitä ei yhteisökään voi olla itseohjautuva.

Mezirow määrittelee itseohjautuvuuden nimenomaan yksilön ja ympäristön välisenä suhteena. Tässä rajamaastossa tapahtuu todellisuuden tulkin-

ta ja merkityksien antaminen omille kokemuksille ja muille ilmiöille. Tässä rajamaastossa arvioidaan ja luodaan tietoisesti perusteita, jotka määrittävät tarkemmin yksilön suhdetta ympäristöön. Ne voivat ilmetä uudistavana toimintana - ainakin ne ilmenevät uudistavana oppimisena.

Mezirowin käsitysten erilai-

suus merkitsee itseohjautuvuus-keskustelun dilemmaa, joka haastaa sen itsereflektioon ja emansipoitumiseen aikaisemmista, osin vakiintuneistakin käsityksistä. Näin tehdessään Mezirow täyttää oman näkemyksensä mukaisen tehtävän: hän tarjoaa vaihtoehdoisen perspektiivin arvioitavaksi ja johdattaa keskustelun tutkittavan ilmiön perusteisiin.